

Pál Andrea

Az irodalmi értékrend változásai a *Mozgó Világ* című folyóirat számaiban az indulástól az átalakulásig

(1971. január – 1983. december)

„...itt áll egy új irodalmi nemzedék;
szerintem igen szerencsés helyzetben,
és igen súlyos feladatokkal.”

„...a művek legyenek a gondotok.”

(Illyés Gyula: *Lehet még nemzedék?*)¹

Bevezetés

A magyar irodalom örvedetesen hosszú történetének utolsó jó kétszáz évében különleges szerepet töltek be az irodalmi folyóiratok. Lényegében **Batsányi János** és **Kazinczy Ferenc** *Magyar Muzeuma* (1788-92.) és **Kármán József** *Urániája* (1794.) óta követhetjük nyomon egészen napjainkig az irodalmi folyóiratok jelenlétét literatúránk mindennapi életében. A *Magyar Muzeumot* – amely az első magyar revü – **Szerb Antal** egyenesen a magyar felvilágosodás korának „egyik legfontosabb fegyverténye”-ként² tartja számon. Olyan szelíd humanista alkotó esetében, mint Szerb Antal, a szóhasználat egyáltalán nem lehet véletlen. Fegyvertényt emleget, s ez arra utal, hogy már az első folyóiratunk is valami *ellenében* szerveződött, s hatása túlnőtt a szépirodalmon, következményekkel a korabeli kultúra nézve is, vagyis a társadalmi hatása sem elhanyagolható.

Ha meggondoljuk, hogy nem volt ez másként *A Hét* vagy a *Nyugat* esetében sem, tudomásul kell vennünk, hogy az irodalmi folyóirat olyan komplex jelenség, amelynek bármilyen jellegű vizsgálata – éppen az összetettsége miatt – számos módszertani és elméleti kérdést vet fel még mielőtt alaposan szemügyre vennénk tárgyunkat. Ennek ellenére feltűnő, hogy a szakirodalomban legfeljebb mozaikos értékeléseket találunk az irodalmi folyóiratokkal kapcsolatban, de monografikus feldolgozásokat nem. Ez eleve megnehezíti azokat a kísérleteket, amelyek egy-egy folyóiratunk vizsgálatára irányulnak. Előbb ugyanis minden esetben azt szükséges meghatározni, mit is vizsgálunk a kiválasztott irodalmi folyóirat esetében. Az így megcélzott lappal kapcsolatos alapinformációkat általában két tudományág publikációban találjuk meg. Részben a sajtótörténeti, s részben az irodalomtörténeti feldolgozásokban. De (és ez a harmadik) a történet-tudományi összefoglalók sem hagyhatják figyelmen kívül: egy adott kor áttekintése esetében legalább a kultúráról szóló fejezetben említést tesznek a korszakos jelentőségű folyóiratokról.

Ennyiből is érzékelhető azonban, hogy ezek a megközelítések korántsem fedik le kutatási eredményeinkkel azt a komplex jelenséget, amit egy-egy folyóirat megtestesít.

Az írásunk tárgyául választott *Mozgó Világot* szintén olyan orgánumnak tartjuk, amelyet az előbbiekben felfogott figyelem illet meg. A *Mozgó Világ* jelentőségének elismerése, s annak deklarálása korántsem könnyíti meg feladatunkat. Éppen annak a biztos tudata, hogy a *Mozgó Világ* 1971. januárja és 1983. decembere között nem csupán egy volt a lehetséges folyóiratok társaságában, hanem már a pusztán létevel jelentőségre tett szert – s akkor még nem is szóltunk a tevékenységéről –, megnehezíti a munkánkat. Bár a jelzett időkereten belül kezdettel és véggel jelölhető lezárult történetről van szó, s mint ilyen, vizsgálható egészet képvisel, amelytől már időben is eltávolodtunk, s így rendelkezünk bizonyos perspektívával is, mégsem kisebbedtek a nehézségeink. Többek között azért sem, mert a *Mozgó Világ* jelzett korszakának beható vizsgálata igazából még el sem kezdődött. Korabeli, egyidejű reflexiók ugyan rendelkezésünkre állnak, de azok inkább a lap közvetlen történetéhez tartoznak, semmint az utólagos távlatos vizsgálódás körébe. Azt is mondhatnánk, a *Mozgó Világ* átfogó értékelésének egyik előfeltétele, a részkérdések feldolgozása teljesen hiányzik.

Dilemmánknak másik, általánosabb körét *Robert Escarpit* szavai fedik le: „Az irodalomtörténet évszázadokon keresztül, és gyakran még most is, ténylegesen csak az írókkal meg a művekkel foglalkozott (szellemi élet-rajz és szövegmagyarázat), a kollektív összefüggéseket pedig meghagyták politika-történészeknek való kuriózumnak, díszletnek, színező elemnek.

Az igazi szociológiai perspektíva hiányát még a hagyományos irodalomtörténeti kézikönyvek közül a legjobbakban is megérezzük. *Az irodalomtörténészek ugyan nem egyszer tudatában vannak a társadalmi dimenzióknak, s meg is kísérik, hogy ezt kifejtsék, de precíz és e célra alkalmas módszer híján az események többségében az íróról és a műről alkotott hagyományos sémák rabjai maradnak. Ezeken a történelem mélységei mint kétdimenziós vásznon lapulnak széjjel, az irodalmi jelenség pedig olyan torzulásokat szenved, mint egy világtérkép síkvetületben.*”³ (Kiemelések tőlem – P.A.)

Aligha tagadható, hogy az irodalom életének „kollektív összefüggései”, amelyekről Escarpit említést tesz, s amelyek hiányát kárhoztatva emlegeti, többek között éppen az irodalmi folyóiratok történetének tükrében lennének tanulmányozhatók. Jellemző azonban, hogy Escarpit is legfeljebb említést tesz a folyóiratokról, de azok szerepét már nem taglalja, annál inkább kiemeli a könyvkiadás és a könyvterjesztés jelentőségét. Elfeledkezvén arról, hogy az élő irodalom friss művei a napi- és hetilapok, magazinok oldalai mellett elsősorban és gyakran elsőként az irodalmi folyóiratokban jelennek meg, rendszerint megelőzve a könyvbéli megjelenést, amely a művek életének már egészen más dimenzióját jelentik, mint a folyóirat.

Ha Escarpit mulasztásos példája nem győzne meg bennünket, tegyük még melléje az irodalomszociológia klasszikusának számító Löwenthal *Irodalom és társadalom*⁴ című könyvét. Az irodalmi folyóiratok szerepéről Löwenthal is csupán úgy ír, mint az „irodalmi közvetítők” egyikéről. A gyakorlati példák azonban egészen másról szólnak. Futó pillantás is elegendő például a *Nyugat* történetére, s máris látjuk, hogy jóval többről van szó, mint az irodalmat közvetítő eszközök egyikéről. Ugyanez mondható el a *Mozgó Világról* is. Ám „precíz és célra alkalmas módszer híján” (ahogy Escarpit feljebb fogalmazott) nagyon is bizonytalan, hogyan és miként nyúlunk tárgyunkhoz. Az óvatosság arra int bennünket, hogy egyetlen, jól körülhatárolt vonatkozás vizsgálata megbízhatóbb eredményre vezethet, mint a megalapozatlan teljességre törekvés. Ezért döntöttünk az irodalmi értékrend változásainak nyomon követése mellett a megjelölt tárgyidőszakon belül.

I. Az irodalomról és az irodalmi értékről

Elméleti kiinduló pontnak *A magyar irodalom története 1945-1975* című sorozat első kötetét választottuk.⁵ Döntésünk nem a megfellebbezhetetlenségnek szól, hanem annak a körülménynek, hogy

- a) a kézikönyvnek minősített kötet a kor hivatalos álláspontját tükrözi;
- b) alcíme szerint az irodalmi élettel és az irodalomkritikával foglalkozik;
- c) a tárgyidő és megjelenés időpontja szinte teljesen lefedi a *Mozgó Világ* általunk vizsgált történetének éveit;
- d) **Béládi Miklós** tollából a vizsgálat tárgyául választott folyamat jelölésére használt fogalom (irodalom, irodalmi érték) korabeli értelmezését kapjuk.⁶

E négy szempont érvényesítésével elérhetjük, hogy a mából nem történetietlenül nyúlunk vissza, hanem tárgyunkat saját korának viszonyrendszerében szemléljük.

Így tehát kiindulópontnak tekintjük Béládi megfogalmazását: „*Az irodalom művek összessége és rendszere, de elválaszthatatlan tőle az a környezet is, amely ezt a rendszert körülveszi, meghatározza és befolyásolja.*”

Az irodalmi folyóirat ebben az összefüggésben tehát az irodalom környezetének része, annak hordozója, gyakran megszületésének ösztönzője pusztán létével, s annak közvetítője. Egy folyóirat azonban nem mindent közöl, ami irodalom, hanem válogat. Kiválaszt és megjelentet

műveket, míg másokat megjelenésre alkalmatlannak ítél. Ezt a műveletet valamilyen szempont szerint végzi. Belép tehát az értékelő mozzanat. Amit megjelentet, vagy mellőz egy folyóirat azt valamilyen érték szempont szerint teszi. De miként a művek és az irodalom egésze is az időben él, ugyanígy a folyóirat is az időben mutatkozik meg karakterjegyeivel. Az alkalmankénti válogatás érték szempontjai így folyamattá, rendszerré állhatnak össze, amint lapszám követ lapszámot, évfolyam jön évfolyam után. Ezáltal az időben kirajzolódik a folyóirat értékrendje, amely nem feltétlenül állandó, hanem éppenséggel az idővel együtt változó. Ezt az értékrendet nem mindig igazolja az irodalomtörténet, de kétségtelenül hamarabb létezik egy irodalmi folyóirat értékrendje, mint amit az irodalomtörténet egy adott korról kialakít. Részben azért, mert egyetlen folyóirat sem fedti le saját korának egész irodalmát, s így értékrendje a sajátja, s nem a saját idejének egészéé. Részben pedig azért, mert az irodalomtörténet *post festum* jellegű tudomány. Egy folyóirat esetében tehát sokkal markánsabban jelentkezik az értékrend kiválasztó-kirekesztő jellege, mint az irodalomtörténet esetében. Az utóbbi az irodalminak tekintett művek egészére figyel, míg az előbbi az irodalminak tekintett jelenségek körében csak arra, amit értéknek vél a saját szempontjai szerint, s közölni óhajt. Más kérdés, hogy a mozgékony műfajok, mint a kritika, az esszé, a tanulmány stb. ugyanezen a lapon belül hajlandók-e pásztázni a teljes mezőnyt, vagyis szólni a nem közöltekről is.

Az értékfogalom mellé ezért érdemes bevezetni az irodalmi tudat fogalmát is, miként azt Béládi Miklós **Horváth János** nyomán teszi.⁷ „Az irodalmi tudat mindenekelőtt azt fejezi ki, ahogy az irodalom önmagát szemléli, ahogyan önmagáról koronként változó képet fest.” Egy folyóirat szemszögéből nézve ezért az irodalmi érték szűkebb fogalom (véleményünk szerint), mint az irodalmi tudat. Az irodalmi tudat ugyanis azt is számon tartja, amit mint nem-értéket elutasít, vagy amitől egyszerűen csak megkülönbözteti önmagát.

Ennek ellenére a továbbiakban is óhatatlanul előfordul majd, hogy az irodalmi értékrend és az irodalmi tudat egymásba játszó szempontjai keverednek egymással.

II. Az irodalmi értékrend főbb vonásai a Mozgó Világ indulásakor

A kor irodalmi értékrendjét nem érthetjük meg tisztán esztétikai szempontok, irodalomelméleti vizsgálódások alapján. Ehhez feltétlenül szükséges az irodalom és kora társadalmi rendszeréhez való viszonyának vizsgálata. E viszonyból témánk szempontjából bennünket az a probléma érdekel, amit Löwenthal úgy fogalmaz meg, hogy meg kell találnunk „az irodalom helyét a társadalom funkcionális rendszerében.”⁸

Szerzőnk többek között megállapítja, s nekünk ez a fontos: „Az irodalom a szó tulajdonképpen értelmében vett ideológiai eszközzé is válhat, ha egy meghatározott uralmi rendszer szolgálatába szegül, és hozzájárul e rendszer nevelési céljainak megvalósításához, ahogyan az abszolutizmus korának spanyol és francia drámairói tették.”⁹ Löwenthal példatára azért izgalmas számunkra, mert jelzi, hogy nem pusztán modern kori jelenségről van szó, hanem a történelemből nagyon is ismerős képletről. Igaz ugyan, hogy Löwenthal példatára gyarapítható

éppen a szocializmus gyakorlatával. A *Mozgó Világ* indulásakor a magyar irodalom pontosan abban helyzetben volt, mint amit az irodalomszociológus felvázol.

Valóban ideológiai eszközzé vált, valóban hozzájárult a rendszer nevelési céljainak megvalósításához, mégha az alkotók egészéről nem is mondható el, hogy az „*uralmi rendszer szolgálatába szegült*” – legalábbis önként sokan nem. Annál inkább elmondható, hogy a szóban forgó „uralmi rendszer” hatalomgyakorlásához, mindennapjaihoz szervesen hozzátartozott az irodalom helyének pontos kijelölése „a társadalom funkcionális rendszerében”. Az irodalomszociológus tétele minden pontjában bizonyítható a magyar irodalom történetének szocializmus alatti éveiben is.

Témánk szempontjából bizonyítandó is. Ez azért fontos, mert az irodalom, helyének és szerepének illetően fajta felfogásával szembeni küzdelem gyanánt is leírható az a tizenkét év, amely a *Mozgó Világ* ezen idő alatt megjelent évfolyamait jellemezte. Ez pedig azt jelenti, hogy a *Mozgó Világ* tevékenysége alapjaiban érintette a kor irodalmi értékrendjét meghatározó viszonyokat, s magát az irodalmi tudatot is.

Amint az közismert, a szocializmus hivatalos ideológiája a marxizmus-leninizmusra épült. Ennek az ideológiának határozott elképzelése volt az irodalom társadalmi helyéről és szerepéről. **Lenin** *A párt szervezete és a pártos irodalom* című cikkében még 1905-ben megírta: „*Az irodalomnak pártos irodalommal kell válnia.*” „*Le a pártatlan írókkal!*” „*Az irodalmi munka legyen része az egyetemes proletár munkának...*” „*Az irodalmi munkának a szervezett, tervszerű, egységes szociáldemokrata pártmunka alkotórészévé kell válnia.*”¹⁰

Később, immáron bolsevikként, a hatalom birtokában az elvi alapvetésből gyakorlat lett. Az irodalom és az irodalmi élet közvetlen hatalmi irányítás alá került. Lényegében ezt a gyakorlatot vették át a szocialista országok is. Mutatis mutandis – a Magyar Népköztársaság is. A „szervezett, tervszerű, egységes” irodalom megteremtéséhez a központi akarat maradéktalan érvényesítésére és érvényesülésére volt szükség, amely egybeesett a politikai hatalom akarat-érvényesítésével. Bár a személyi kultusz, a dogmatizmus évei és a '60-as, '70-es, '80-as évek világa között lényeges a különbség, a hatalom mindvégig nem mondott le művészetpolitikai, irodalompolitikai irányító szerepéről.

Nem véletlen, hogy a szocializmus évtizedei alatt párthatározatok és állásfoglalások egész sora született az irodalom helyzetéről, aktuális kérdéseiről, a tennivalókról és a feladatokról. Elég, ha csak a már többször hivatkozott irodalomtörténeti kézikönyv irodalomjegyzékeit böngésszük végig, ahol ezeket a határozatokat és állásfoglalásokat ideológiai-elvi alapvetésként említik.¹¹

A kézikönyv szerzői le is szögezik: „*A szocialista társadalmi rendszerű Magyarország irodalmában nem egyedüli, de uralkodó szerepet tölt be a szocialista eszmeiségű irodalom.*”¹²

Egyetértően idézik az MSZMP X. kongresszusát (1971.): „*Következetesen vissza kell utasítani minden olyan törekvést, amely – miközben a munkásállam növekvő anyagi támogatását igényli – kétségessé kívánja tenni a párt és a szocialista állam illetékességét a kulturális élet elvi és eszmei kérdéseiben.*”¹³

Ez világos beszéd, egyértelművé teszi a Löwenthal által leírt modell – az abszolutizmusétól bizonyára sokban különböző – szocialista, magyarországi változatát. Mindebből szorosan következik, hogy az irodalompolitika és az irodalomtörténet, mint az irodalompolitika segédtudománya,

valamint a kritika, mint az irodalompolitika mozgó harci egysége miként tekintett a magyar irodalom múltjára, kiket és milyen folyamatokat emelt ki ebből a múltból, s a jelenben kiket és mit tiltott, türt, vagy támogatót. Mégis talán éppen ezért figyelemre méltó a kézikönyvnek az a fentebb idézett megállapítása, amely a szocialista eszmeiségű irodalom uralkodó szerepének hangsúlyozása mellett azt is jelzi, hogy ez „nem egyedüli” irodalom, tehát másféle is létezik.

A kötet szerzői többször is hangsúlyozzák, hogy a '60-as évektől többféle alkotói törekvés párhuzamosan él együtt, a könyvkiadás, az írók és a közönség tájékozódása felzárkózott az aktuális világirodalmi folyamatokhoz. Az irodalom az 1950-es évekkel össze sem hasonlítható mozgástérrel rendelkezik.

Arról azonban nem esik szó, hogy ez lényegében egy sajátos alku eredménye. A képlet nagyjából így szól. Az irodalom és szereplői nem vonják kétségbe a lenini kiindulópontú, de sokat finomodott (vö.: József Attila – „*finomul a kín...*”) alaphelyzetet. A viszonylagos szabadságnak ez az alku az ára. Azt is mondhatnánk, konszenzus jött létre a hatalom és az irodalom között.

Ezt a konszenzust látszik megkérdőjelezni az ún. fiatal írók jelentkezése a '60-as évek végén, akik soha nem látott számban kérnek bebocsátást az irodalmi életbe. Jelentkezésük föllebbenti a fátylat irodalom és hatalom konszenzusáról, s annak láttatja, ami valójában: előbukkan Löwenthal modellje.

Valóban úgy tűnik, hogy a hivatalos irodalom az „uralkodó rendszer szolgálatába szegült”. Az irodalmi élet intézményei és a hatalom szinte vállvetve állnak ellent a fiatalok rohamának. Amikor pedig ez az ellenállás már hiábavalónak tűnik, a bevált ősi módszert alkalmazzák: öleld kebledre ellenfeledet, ha már legyőzni nem tudod. Megkezdődik tehát az úgynevezett fiatal irodalom integrálása. A feltörekvő generáció szemszögéből áttérésnek is tűnhetne, ami lezajlott. A hatalom irodalompolitikája, közléte és szervezetei felől nézve azonban integrálásra irányuló művelet, hogy így lecsendesítve kezelhető és ellenőrizhető legyen az, ami elemi erővel jelentkezett.

A Mozgó Világ indulása jól példázza ezt a helyzetet.

III. A kezdetek

Első megközelítésben úgy tűnhet, témánk szempontjából elhanyagolható a *Mozgó Világ* indulásának, a kezdet éveinek elemzése. Valójában logikusan következik korábbi fejtegetéseinkből. Ha ugyanis mind a műveket, mind a lehetséges hordozók, irodalomközvetítők egészét, jelen esetben egy folyóiratot létezésének teljes kontextusában ítélünk meg, a lap által hordozott irodalmi értékrendnek már az indulás pillanatában tágabb összefüggési rendszerben kell megjelennie.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a saját orgánum igényének, vagy legalábbis markáns, mondhatni megfellebbezhetetlen bejelentéséhez képest a *Mozgó Világ* első száma meglehetősen későn jelent meg. A szándék kinyilvánításának legfontosabb helyszíne és ideje természetesen a fiatal írók 1969-es lillafüredi konferenciája. Ehhez képest a *Mozgó Világ*

első száma 1971. januárjában látott napvilágot. Vagyis az 1969-es évből hónapok teltek el, míg a teljes 1970-es év „ráment” az előkészületekre, míg végre 1971-ben az első szám utcára került. **Darvas József** lapindító bevezető sorai között olvashatjuk: „*E kiadvány terve egy esztendővel ezelőtt született meg.*”¹⁴ A legjobb indulattal számolva is legalább másfél évről van szó, míg a naptári évek kemény hónapokat takarnak.

Vajon mi rejtőzhet Darvas József „pontatlansága” mögött? Aligha a nyomdai átfutási idő. Neki a saját kéziratának leadásának pillanatában tudnia kellett, hogy mikor jelenik meg az írása, lévén az Írószövetség elnöke, s így nem csupán a hivatása, hanem a hivatal sem engedte meg a pontatlanságot. Megállapíthatjuk azonban, hogy a mondata egyértelműen pontatlanságot takar.

Darvas József vagy a szerkesztőség tévedett? Egyikük sem – ez a feltételezésünk. A magyarázatot a korabeli hivatalos irodalmi értékrendben találjuk meg, amelynek vázlatát már megadtuk. Arról van szó, hogy a '60-as évek irodalmi közéletének kialakult a struktúrája, amely véglegesnek tűnt, örökké valónak és megmásíthatatlannak. Az Írószövetség folyóirataként működött a *Kortárs*, mellette az *Új Írás*, hetilapként az *Élet és Irodalom*. A világirodalommal kötötte össze a kort a *Nagyvilág*. Ezen kívül léteztek még a vidéki irodalmi folyóiratok. Tökéletes és megváltoztathatatlan szerkezet, mint az Úr műve *Az ember tragédiájában*.

Irányzatosság? Csoportosulások? Kölcsönös vonzalmak, rokonszemlélet alapján szerveződő kiadványok?

Az új idők új dalaival jelentkezők közös fellépése, akár saját lapban is?

Mindez lehetetlennek látszott. Ne feledjük: az irodalompolitika még alig heverte ki a **Kilencek** jelentkezését, közös fellépését egy antológiában (*Elérhetetlen föld*).¹⁵ Több mint feltételezés, bizonyosság, hogy folyt tehát az ifjú dühök lecsillapítása, politológiai műszóval „kanalizálása”. Ennek egyik hatásos eszközeként megnyíltak a kapuk az említett folyóiratokban. Sorra és szinte tömegével mutatták be az új tehetségeket, s a tömeges jelleg miatt bizonyára nem csupán a valódi tehetségeket. Az irodalompolitika viszont elmondhatta, megtartotta kialakított értékrendjét. Feltehető a kérdés: miért kellenének új fórumok, ha a meglévőkben is megjelenhettek már? A karámba terelés első művelete lényegében sikeresnek mondható.

Visszanézve napjaink világából, látván az előbb leírt helyzetet, tisztelet annak a generációnak, amelyik végig kitartott szándékénál, s végül a saját fórum, a saját nemzedéki lap megjelenítésével rést ütött a hivatalos szerkezeten.

Darvas József is kénytelen elismerni: „*A Mozgó Világ a fiatal írók és művészek időszakos kiadványa.*”¹⁶ Ezzel deklarálja, hogy létezik a magyar irodalom megbonthatatlanul egységesnek tartott szerkezetén belül egy új generáció. Mi több: annak birtokában van egy irodalmi folyóirat.

A szellem kiszabadult a palackból.

Darvas József azonban nem mulasztja el a Kádár-korszak mindenkori „finomításait” sem. Azt tudniillik, hogy a megengedő szavakhoz a kulturális élet hivatalnokai és tisztségviselői mindig hozzátették a megszorítást is, kijelölve a valóságos határokat. Ezt a metanyelvet mindenki értette. Darvas Józsefnek az alább következő tömör mondatát is: „*A Mozgó Világ nem egyik vagy másik csoport, irodalmi irányzat fóruma.*”

Utóbb azonban az derül ki, hogy a hatalmi pozícióból Darvas nem értette a kor szavát: a nemzedéki szerveződés korválasztónak, s így az értékrend gyökeres változtatójának bizonyult, mint **Ady** és a *Nyugat* idejében. Azzal a figyelemre méltó sajátossággal, hogy a generációváltás általánosan vett szociológiai értelemben globális jelenségként tűnt fel.¹⁷

Darvas József nem mulasztja el ostorozni a szocialista realizmus jegyében mindig is kárhoytatott kísérletet, a művészi kísérletezést. Gyanúperrel él, amiért ilyesfajta műveket is közölnek a szerkesztők, de paternálisan megengedő: „*helyes*”, hogy vitatkoznak az ilyen művekről, sőt, ez kell is! A hatalom magabiztossága szól mindebből, mintha azt mondaná Darvas, hogy „nyugalom, urai vagyunk a helyzetnek”.

Ennek a szövegnek az általános értékelését sem nem kerülhetjük meg. Feltűnő, mekkora a távolság folyóirat címadása és a *Bevezető sorok* (Darvas József) között. Illyés Gyula versének címe és a költemény maga éppen arról szól, ami a fiatalság. Darvas József viszont ímmel-ámmal követi, ami éppen aktuálisan „mozog”. A múltba néző joggal várná, hogy a névadó verscímhez méltó lendületes szerkesztőségi beköszöntő következik. Ahogy azt lázadó lapok élén várja az érdeklődő. Helyette Darvas nehézkes, paternalista megengedő sorai. Semmi esetre sem újdonság és lendület.

A kezdésnek ez a szembetűnő jellege, a lázadó saját hang hiánya a lapelőn, a folytatásra is rányomja a bélyegét. A bejelentett hatalmi kegyesség után korántsem az következett, ami elvárható lett volna. A *Mozgó Világ* megmaradt időszakos kiadványnak, nem vált rendszeres periodikává, ilyen módon a megjelenési ritkaságával nem is illeszkedhetett be az irodalmi orgánumok struktúrájába. Pontosabban nem vehette fel azokkal a versenyt. Leginkább az almanach megnevezés illik reá.

Hiszen végül 1971-ben három füzet jelent meg, míg 1972-ben csupán kettő, 1973-ban egy sem(!?), s 1974-ben csak egyetlen szám.

Joggal tehetjük fel a kérdést: miről beszélt Darvas, amikor azt mondta, „*a fórum itt van*”?

Hat almanach-szerű füzet öt év alatt egy soha nem látott számban jelentkező irodalmi generációnak? A követelés megfogalmazásától ennyi idő sem volt elegendő a saját orgánum megteremtésére. **Arthur Rimbaud** ennél kevesebb idő alatt költészeti forradalmat hajtott végre. A XX. században ennyi idő alatt izmusok sora lépett fel, teljesedett ki, majd szűnt meg.

Ebben az összefüggésben figyelemre méltó, hogy 1975 decemberében fontos bejelentésről értesülünk a küllemében és tartalmában is megváltozott lap *Köszöntőjében*. Könyvtárosi értelemben lényegében innen, ekkortól tekinthetjük folyóiratnak a *Mozgó Világot*. Ekkor jelenti be **Barabás János**, a KISZ KB illetékes titkára: „*Ezentúl kéthavonta, mint önálló ifjúsági és kulturális orgánum lát napvilágot.*”²⁰

Új küllem, új tartalom, új a szerkesztőségi stáb is, de megint nem őket halljuk. Politikai funkcionárius értesíti a potenciális olvasókat a tényállásról. **Garai Gábor** *Kézszerítése* következik. „*Konok szívósság*”-ot emleget, s vár el a fiatal pályatárstól, „*korodhoz illő türelmetlenségről*”

beszél, s a kettőből ennyi év után talán már csak a konok szívósság tűnik valóságosnak. Mert valóban szívósság kellett ahhoz, hogy a nemzedék megtartotta eredeti hitét a saját lap szükségességében. Garai Gábor természetesen kijelöli az utat is a kézfogása mellé: „*mindenek felett azt az utat, amely egyedül a tied.*”

De vajon az övé-e? Tudniillik a fiatal íróé-e? Erre is választ kapunk. „*Jól teszed – ha egyedi utadon iránytűd a mindnyájunkértvaló, kommunizmus felé mutat.*” És persze, ha író vagy, akkor ez „*egyszersmind szolgálát*” is.²¹

Nem kétséges, hogy a két hivatalos beköszöntő miről kívánt üzenni. Barabás János a lapgazda figyelő tekintetét tudatosítja, míg Garai Gábor, aki a pártosan elkötelezett közéleti líra szimbolikus alakja volt, az eszmei-esztétikai mintát testesíti meg, azt az irodalmi alkotói szerepfelfogást, amelyet az a nemzedék, amelyhez Garai a szavait intézi, egyre inkább elavultnak, korszerűtlennek érez.

Sehol egy szó az új szerkesztőség programjáról. Sem helyeslő egyetértés, sem markáns különvélemény nem olvasható a szerkesztőség tollából. Óvatosság ez a javából. Mintha az lenne a szerkesztőség üzenete, hogy nem mondjuk, de csináljuk. Ez már nem lázadás, hanem megfontolt taktika. Ilyen módon az irodalmi közélet gesztusairól, kiüresedett mozdulatairól egyre inkább arra terelődik a figyelem, ami ténylegesen megvalósul. A hangsúly egyre inkább a műveken. Veress Miklós főszerkesztő zárszót²² fűz ugyan a megújult első lapszámhoz, de abból rendkívül keveset tudunk meg az új összetételű szerkesztőség elképzeléseiről. Azt azonban igen, hogy a generációs tudat rendkívül erős, talán erősebb mint valaha. A főszerkesztő kitágítja a folyóirat publikálói és befogadói körét a fiatal irodalom képviselőin túlra. „*A fiatal magyar értelmiségé legyen*” a lap – jelenti be a szándékot. Ezzel azt is indokolja, miért nem csinálnak tiszta profilú és hagyományos rovatrendű lapot. Az olvasónak – s így nekünk is – innentől azzal kell számolni, hogy az irodalom nem vegytiszta formájában jelenik meg a folyóiraton belül, hanem a társművészetek, sőt tudományos publikációk karéjában.

A főszerkesztő, mintegy visszaigazolvva Barabás János és Garai Gábor szavait, egy félmondatban említést tesz még a „*szocialista tudat formálásáról*” is. Az évfolyamok sorjázása közben ez a kitétel lassan-lassan elkopik majd, mint ahogy a szám érdemi részét végiglapozva, mindenről van szó csak éppen a szocialista tudat rohamos fejlődéséről nincs egyetlen szó sem.

A protokolláris bevezetők után rögtön egy Esterházy Péter novella következik, a *Fancsikó* és *Pinta* sorozatból, amely hamarosan köteté érik. Ha tudatosnak tételezzük a szerkesztőség döntését, amellyel éppen ezt az írást és éppen ide tették, ennek feltétlenül jelzésértéket kell tulajdonítanunk. Márpedig semmi okunk arra, hogy mást feltételezzünk. Esterházy Péternek már a neve is provokálóan hatott az irodalompolitika bizonyos köreire. Ennek írásos nyomát is fellelhetjük a folyóirat 1979-es évfolyamának decemberi számában.²³ **Alexa Károly** vitriolos glosszában védi meg „*a magyar történelem legkártékonyabbjai közé tartozott arisztokrata család immár szocialista íróvá lett ifjú sarját*” – ti. ezt állította róla egy kritikus, aki ellenében Alexa szót emel. Megint egy irodalmon és esztétikán kívüli szempont, amely azonban nem hagyhatja elterelni a figyelmünket arról a tényről, hogy a lapelőn hozott Esterházy-írás kitűnő.

Feltűnően egyéni nyelvhasználat, sajátos nyelvi humor, összetéveszthetetlen világlátás. Nem kiábrándult, de nem is elégedett. Figurái nem elvagyódóak, hanem élnek az életüket. Ez az életünk – ezzel a természetességgel mozognak. Nem gondolják, hogy Dózsának, vagy Petőfinek kellene lenniük. Azok, akik. Prózaiak. Prózai műbe valók. Életük hétköznapi és mégis bonyolult. Értük való.

Esterházy tehát nem tesz erőszakot anyagán. Nem utasítja vissza ilyen-olyan külsődleges programok alapján a kor valóságát, mint amivel foglalkozni sem érdemes, mint aminél értékesebbek lehetnének elvont tételeink. Azt mondja, hogy ez az életünk s ezt ábrázolni lehet és kell is. Ebből igenis felépülhet egy irodalmi mű. Nem a valóság méltatlan az ábrázolásra, hanem a teóriák alkalmatlanok. Ha nem leljük is föl a valóságban, amit a teóriáinkban állítunk – például a szocialista embertípust, vagy a szocialista tudatot –, attól még a világ olyan amilyen, s műbe emelhető előfeltevések nélkül is. Mi több: figyelemre méltó értékekkel rendelkezik. Elég a novella zárását ide idéznünk. Pontosabban Fancsikó alakját, aki tudja, „*miképpen kell egyszerre szeretni és látni.*”

Az ilyen és hasonló szemléletű írások következetes vállalásával és rendszeres közlésével a *Mozgó Világ* bizonyította, hogy az irodalompolitikai és kritikai vádaknak nincs igaza. Nem arról van szó, hogy a fiatal irodalom művelői nem rendelkeznek tapasztalatokkal, s csak a „csellengő hős”-re futja tőlük, aki így azonos az alkotójával, hanem jelezte, hogy amit ez az irodalom felmutat, lényeges vonása a kor valóságának. A fiatal irodalom jelentősége pedig abban van, hogy az előttük járók éppen ezt a lényegi vonást nem tudják ábrázolni. Sem szemük, sem irodalmi eszközüik nincs hozzá.

Ami tehát a kritika és a műbírálat köntösében alig leplezett ideológiai és politikai követelményként jelentkezik („a mai fiatalok nem ilyenek, tessék őket a szocialista értékrend szerint ábrázolni...”), valójában *annak* nincs semmi köze a valósághoz. A kritika ilyen módon a bírálatában nem a hibát, hanem az erényét mutatja meg ennek az irodalomnak.

A *Mozgó Világ* elkövetkező évfolyamai fokozódó és gyorsuló mértékben folyamatosan ezt bizonyítják majd. Méghozzá több síkon.

1. Miközben végig kitartanak a generációs elv mellett, folyamatosan közlik a már nevet szerzett és újonnan feltűnt szerzőket.
2. Ezen szerzők jelentkezésével tökéletes szinkronban felnő egy új kritikus, esszéista nemzedék, amely a maga esztétikai normáit kortársai műveit elemezve alakítja ki. Egyúttal biztosítja azt is, hogy a reflektálatlannak tartott magyar irodalom ezúttal sajátos nemzedéki önreflexióban mérje föl önmagát. A lapban ez különösen erőteljesen csapódik le a kortársi pályaképek, portrék rajzában. Ezek belső normarendjének elemzése külön tanulmányt érdemelne, s a későbbiekben mi sem hagyhatjuk figyelmen kívül.
3. Lezajlik az irodalmi hagyományokhoz való viszony tisztázása. Ez részben világirodalmi hivatkozásokat jelent. Hangsúlyosabb azonban a magyar irodalom múltjához, s különösen félmúltjához való viszonynak a hivatalostól elütő jellegű felmutatása.

4. Határozottan és radikálisan átértékeli az irodalmi műnemek viszonyát. Ha nem is mondatik ki, **Puskinnal** szólva, hogy „*a költészet egy kicsikét butácska*”, de elméletileg és művekkel is igazolja a lap, hogy a líra elveszítette primátusát, a próza előretört. **Tarján Tamás** éppen a folyóirattá válást jelentő lapszámban számol be arról, hogy Balatonberényben kétnapos vitában tették „*mérlegre a fiatal prózairodalmat*”.

Ennél is feltűnőbb **Csaplár Vilmos** alapos tanulmánya **Spiró György** *Kerengő* című regényéről. Novellák után itt van végre a hön óhajtott, várva várt, reprezentatív tudott regény is.

Kétségtelenül fordulat a fiatal irodalom történetében. Önérzetet növelő alkalom. Bebizonyosodott, hogy a kevesebbet markoló novellák(?) után mind képességéből, mind tapasztalati anyagából futja e nemzedéknek regényre is. Ugyancsak a folyóirat hasábjain 1980-ban (január) maga a szerző, Spiró György számol be arról a regényvárakozásról, amely azt a korszakot jellemezte. Évek múltán igazolva annak kiemelkedő jelentőségét, amit Csaplár Vilmos esszéje jelzett már 1975-ben. Magunk is e nyomatékosítás révén éreztük fontosnak a folyóirat egyvégében tartó olvasása közben az írás kiugró jelentőségét.

Csaplár Vilmos pályatársi tanulmányánál azonban azért is érdemes megállunk még egy pillanattal, mert jól példázza ennek a nemzedéknek a felkészültségét és irányultságát. Csaplár nem kevesebbet tesz, minthogy kimondja: a regény **Dosztojevszkij** óta merőben más, mint azt itt, nálunk gondolják. A valóság és a történések, amiből regényt kellene építeni nem köthetők csupán a jelenhez, amelyet egyébként hivatalból magasztalni kellene.

Csaplár leszögezi: „*Amikor az ezerkilencszáz-hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején a biológiai és társadalmi szükségszerűség minden kezdeti ellenálláson utat tört magának, és új prózairók jelentek meg a porondon, hogy elmondják azt, amit ők tudnak, sokan azt állapították meg, hogy ezek az égvilágon semmit sem tudnak, sőt, valami érthetetlennek látszó dühvel, igyekezettel, kétségbeeséssel, pimaszsággal, még azt is összezavarják, kétségbe vonják, amit komoly, tiszteletreméltó művekben előtűk kimondtak.*”

Másoljuk ide Csaplár konklúzióját is: „*Az új nemzedék [...] megjelenésével azonban mégiscsak megkezdődött a küzdelem az új világméért.*”²⁶

Ha szigorúak vagyunk, utólagos értékeléssel még azt is mondhatnánk, hogy a folyóirat új szériájának valódi programnyilatkozata Csaplár Vilmos írópályatársról írott esszéje. Ha viszont programnyilatkozatként kezeljük, meg kell állapítanunk jellegzetességeit.

Íme néhány lehetséges szempont.

1. Nemzedéktárs szól elismerően nemzedéktárs regényéről, amely az irodalmi nemzedék első igazán elismert regénye.
2. A regény a múlt század végén játszódik, a Monarchia magyar világában. Ezt aktuálisnak tekinti az esszéíró, tehát aktuálisnak tekintette maga a szerző is.
3. Az aktuális magyar valóság mind a tárgyalt mű, mind a mű esszéista megközelítése szerint korántsem azonos a jelen politikai győzelmi jelentéseivel.
4. Térben és időben átfogó folyamatok részesei vagyunk. Abban is, ahogyan egy művet létrehozunk.

5. Szerző nem tartja fontosnak a komolynak és tiszteletre méltónak tartott szerzők műveinek és maguknak a szerzőknek a felsorolását.
6. Adekvátnak és autentikusnak saját nemzedékét tartja, ezt megfellebbezhetetlenül kimondja.
7. A nemzedék első regénye tehát arról szól, hogy provinciálisak voltunk, azok is maradtunk, de az újak ezt meghaladják, mert tükrözni tudják ezt a provincializmust.

Ez valóban program, egy saját szerkesztősége által programot nem hirdető lapban, amelyben a kulturális élet funkcionáriusai adták elő „elvárásait”. Persze ez a program nem Csapláré. Csapláré is, de annál inkább nemzedékéé, s annak lapjáé, amely vállalta szerzője tanulmányának megjelentetését.

Ennek a Csaplár által leszűrt szempontrendszernek a birtokában végiglapozva az emblematikus értékűvé vált folyóirat új folyamának első számát új vonásokra figyelhetünk föl, amelyek lényegében végigkísérik a folyóirat történetét.

Elsőként a külső érdemel említést. Borítója radikálisan különbözik az elfogadott és támogatott folyóiratok mindegyikétől. Nem követi azok nyugodt, kiegyensúlyozott tördelési rendjét. Mint a filmek munkakópiáin, alulról fölfelé nyomuló sorszámozást figyelhetünk meg. A fenti mezőben látjuk még az eltűnő szám alsó töredékét: lehet 6-os is, tekintettel arra, hogy korábban hat szám jelent meg. Lehet 0 is (nulla). Egy bizonyos: az 1-es a borító közepén látható. Alatta már tolakodik a 2-es. Így megy ez 1983 decemberéig. A „*Mozgó*” valóban mozog.

Átlapozásra is feltűnő a műfaji keveredés. Valóban minden együtt, ami aktuális magyar kultúra és minden mozog. Építészet, képzőművészet, fotó, vers, próza, esszé minden témában stb. – mindegyik más tördelési rendben, ám egységbe fogva, együtt megjelenítve.

Témánk szempontjából feltehető a kérdés: vajon hatással lehet-e az irodalmi értékrend változására, alakulására, ha az irodalom és művelői önmagukat és alkotásaikat állandóan a társművészetek közegeiben szemlélik? Méginkább, ha ez a közeg nem tisztán művészeti, hanem más szempontokat is érvényesít, de szempontrendszere elfogadható a fiatal irodalom művelőinek is?

Válaszunk aligha lehet más, mint az, hogy bizonyos idő elteltével a fiatal irodalom önmeghatározását kénytelen azokkal együtt elvégezni, akikkel tevékenysége párhuzamosan jelentkezik. Jó esély a belterjesség kizárására. Mivel az új irodalmi nemzedéknek ez a közösségi jelenléte az elkövetkező években is fennmarad, joggal mondhatjuk, hogy létrejön a magyar kultúrának a művészet szférájában egy sajátos demokratizálódási folyamata. Az irodalom keblére öleli a társművészeteket és a szellem más területein generációs társait.

A Spiró-Csaplár páros kapcsán érzékeltettük már líra és próza viszonyrendszerének változásait. Itt azonban már annak jelei mutatkoznak, amire végső kimenetelében ebben a szakaszban talán még kevesen számítanak, lehet, hogy senki.

Az irodalom bekövetkező térvészteséről van szó.

Ami ekkor még nem látszik. A politika különleges figyelme súlyán felüli rangot ad az irodalomnak. A politika még kínosan felügyel. Látja, mekkora ereje van a szónak.

Pedig az 1975-ös valódi folyóirati számnak tekinthető első összeállítás már nem csupán a fennálló ideológia részbeni kritikáját adja, hanem ellentmond a magyar irodalom kultúráinkban betöltött elsőbbségének is.

Különös paradoxonja ez a *Mozgó Világ* történetének. Eléri a politikai, ideológiai, esztétikai, irodalmi áttörést. Azt is mondhatnánk: győz. Aztán fordul a történelem is. A végeredmény közismert. Az első vonalban ott küzdött a fiatal irodalmi nemzedék is. Miután győznek, ők is, mások is nyugtázzák: végre helyére került a magyar irodalom. Nem politikai és ideológiai kérdés többé. Veszít tehát súlyából. Ettől azonban még messze vagyunk, ez majd a '80-as évek, '90-es évek elejének helyzete, de az előzményeit már itt fellelhetjük.

A szerepvesztés – mégha ekkor nem is valóságos – következményekkel jár. Ebből vezethető le vizsgálódásunk egyik – vagy talán a legfontosabb – megállapítása: maga az irodalom jelenti ki fiatal képviselői által, hogy nincs akkora társadalmi szerepe, mint amilyent tulajdonítanak neki. Illetve szerepe van, de ez merőben más síkon jelentkezik. Az irodalommal egyenértékű valóságos társadalmi folyamatok jelentkeznek, amelyeknek azonban az irodalom csupán egyetlen összetevője.

Itt, ezen a ponton azt is mondhatnánk, hogy a nemzedék önmaga ellen dolgozik. Az egyik megközelítés aligha mondhat mást. Szembe helyezkedem a hivatalos irodalompolitikával, s közben azt állítom, semmi sem fontosabb a nemzedéki irodalomnál. A konfliktus persze feloldható. Épüljön ki a civil társadalom a szükséges demokratikus intézményrendszerével, s akkor nincs szükség intézményeket helyettesítő irodalmi váteszekre. Ez azonban azzal a következménnyel jár az irodalom és művelőire nézve, hogy új politikai intézményeket kell figyelembe venniük, amelyek korántsem azon a szinten veszik figyelembe az irodalom „szolgáltatásait”, mint amilyenről Löwenthal képletében értesülhettünk. Ennek az irodalomnak tehát tudatosítania kell, hogy alkotói sem megváltói, sem különleges politikai szerepekben nem tűnhetnek fel.

A nyugat-európai irodalmak modellje szerint ez így természetes. A kelet-európai irodalmak fejlődési törvényszerűségeihez viszont szinte máig hozzátartozik a szerepek tisztázatlansága.

Azt azonban leszögezhetjük, hogy a Spiró-Csaplár „duó” hangsúlyainak megjelenése már az irodalom geneziséét érinti, amely fogantatásában merőben más, mint amit a kultúrpolitika hivatalnokai, vagy a *Garaí Gáborok* gondolnak. A végső kifejteltől azonban még nagyon messze vagyunk.

Bár már 1971-ben, az első almanach-számban kimondatott **Marosi Gyula** *Pikulás ifjú* című novellájában: „*Ha erős, tehetséges és kitartó, fusson onnan, ahol a jövőről kezdenek beszélni és letagadják a mai napot. A semmivel, csak a hittel bírók maradnak ott, összeszorítják a fogukat és bíznak, mert az utódok boldogulásának vágya eredendő az emberben, de jelen nélkül nincsen jövő: agyonhajszolt, megnyomorított, szellemileg visszafogott, neurotikus emberek nem szülehetnek és főleg nem nevelhetnek olyan ifjúságot, mint amelyet a jelen kegyetlenségeit elkövetők gondolnak ki számunkra.*

Ennyit a hitről.”²⁷

A szemléletváltás nyomai tehát mozaikosan már az indulásnál felismerhetők, de mind világosabbá a folyóirattá válással, a markáns saját műhely megteremtésével, vagyis 1975-től válnak. Ez a szemléletváltás az irodalmi művek mellett a pályatársi kritikában reflektáltan

szintén megjelenik az 1971-es almanachban is. **Szentmihályi Szabó Péter** például kommentárt fűz az induló szám egyik novellájához: „Az irodalmi hős halott – mondjuk a modern próza elidegenítő művészeiről. Most már mondhatjuk: az író halott.” Alább pedig: „a modern író nem a felelőségtől menekülve, hanem fokozott, érzékeny felelősségtudattal vállalja a láttató helyett a látót, az instruktív helyett az informatív szerepet.”²⁸

Szentmihályi Szabó Péter általánosságban fogalmaz. Úgy tűnik, mintha világirodalmi olvasmányélményeinek tapasztalatát szűrné le teoretikus megállapításaiban. Írói névsora is világirodalmi. A két nemzedéktárs, **Ajtony Árpád** és **Lengyel Péter** novellája szinte csak alkalom a névsorolvasásra. **Kafka**, **Becket**, **Sartre** után szólíttatik **Kerouac**, **Salinger**, **Updike**, **Camus**, **Queneau**.

1975-ben Csaplár Vilmos már merőben másféle öntudattal nyúl Spiró György *Kerengő* című regényéhez. A nemzedéki teljesítményt magabiztosan ünnepli benne. Mint kétségbevonhatatlan irodalmi értéket veszi vizsgálat alá. A világirodalmi folyamatokra való hivatkozás itt már nem mint követendő minta jelenik meg, hanem annak érzékeltetését szolgálja, hogy Spiró autentikus szerző, műve pedig koradekvát.

Csaplár Vilmos soraiból már nem az életkorra való hivatkozás, az ebből fakadó jogok hangoztatása, s az erre alapozott követelések harsogása hallatszik, hanem a teljesítmény adta nyugalom. Érthető. Már művek vannak a nemzedék mögött. A vágyak, szándékok tárgyiasulása magabiztosságot ad. Lehet bírálni is akár a végeredményt, de a művek léteznek, minden hibájukkal együtt vállalhatók, annál is inkább, mert az újabbak születése nem pusztán remény, hanem látható napi munkálkodás az alkotó műhelyekben.

Hiányos lenne a kép, ha a próza előretörése és a már jelzett egyéb változások mellett legalább említést nem tennénk arról, hogy mind az 1971-es, mind az 1975-ös szakaszjelző számokban ott találjuk **Tandori Dezső** nevét, aki a '60-as évek végi pályakezdése óta már fogalom a nemzedék körében.

Tanulmányok sora szól majd arról, hogy a líra-felfogás megújításában Tandori merészkedik a legmesszebb. *Töredék Hamletnek és Egy talált tárgy megtisztítása* című kötetei alapolvasmánynak számítanak. Nem elég, hogy Tandorinak eszébe sem jut a magyar lírikus „No. 1-es” szerepével, a vátesszel, vagy szelídebb változatával, a közéleti költő szerepével akár csak törődni is, a nyelvet veszi bonckés alá. A nyelvhasználat forgalomban lévő gyakorlatát mindenestől megkérdőjelezi. A versbeszéd alkalmazott formáit érvénytelennek, alkalmatlannak tartja. Lírai és prózai termése megközelíthetetlen a hagyományos poétika eszközeivel, és így a befogadói magatartást is erőteljesen provokálja.

Jelenléte, kiemelt szerepeltetése a *Mozgó Világ*ban, több, mint kiállítás eredeti és meghökentető termése mellett. A *Mozgó Világ* programjának része, amit programnyilatkozat nélkül Tandori neve mint hívó szó képvisel.

A korábbiakban leszögeztük, hogy az 1975. 1. szám változást, korszakhatárt jelez. Esterházy Péter kapcsán előrefutottunk az 1979-es évfolyamig. Megállapításainkat a közbeeső négy évfolyam (1+24 szám) egészére érvényesnek gondoljuk. A két dátum közötti időt elkülönülő szakasznak látjuk ezért véljük megalapozottnak ajánlásunkat: a *Mozgó Világ* történetének áttekintésekor kezeljük önálló szakaszként az 1+24 szám képviselte időt.

Az eddig elmondottakon túl meg kell állapítanunk még azt is, hogy a négy évfolyam lap-számaiban kifejlődik és megszilárdul a nemzedék önreflexiós képessége.

Az 1975-ös évfolyamban megjelenik az állandó kritikai rovat csírája. Majd a folytatásban érzékelhető, hogy a rovat állandósul, és tudatosan válogatják a recenzálandó műveket.

Nagyobb igénnyel megindítják pályaképeket felvonultató sorozatukat. Mindjárt az 1975-ös évfolyamban **Dobai Péterről** és **Császár Istvánról** készül portré.

Ugyanakkor tisztán elméleti igényű esztétikai tanulmányokat is közlésekre küldenek.

Ez azt jelenti, hogy az irodalmi alkotások folyamatos közlése mellett három szinten is folyik a nemzedéki önmeghatározás és önelemzés.

Nézzük sorban. A gyors reagálású hagyományos recenzió, a napi figyelem, az éber követés eszköze. Közvetítő funkciója is számottevő a *Mozgó Világ* bővülő olvasótábora felé. Sokkal jelentősebb azonban a recenziók elkerülhetetlen ismétléseinek bevéső, tudatosító szerepe. A recenziókat nemzedéktársak írják (a borítón szereplő kísérletrajzok erről világosan értesítenek), s bizonyos tételek óhatatlanul ismétlődnek, függetlenül attól, hogy ki és milyen kötetet recenzál. Ezekből az ismétlődésekből – már egy évfolyaméból is, de a külön szakaszként kezelendő négy évfolyaméból különösen – összeállítható az a nemzedéki kánon, amely a *Mozgó Világos* irodalmi tudatot jellemezheti. Ebben az értelemben az ismétlődés nem az unalmat jelenti és a ki nem iktatott fölöslegességet, tehát szerkesztőségi felületességet, hanem nagyon is fontos, értékrendet alakító tényezőt.

Könnyű belátni, hogy a sokat hallott, sokszor olvasott, akár bizonyítás nélkül odavetett tételek, megállapítások idő múltán megtapadnak, axiómaként működnek és visszahatnak a vizsgálat és befogadás tárgyára. Más összefüggésben az előbbieken szóltunk már ezekről a jelenségekről, amelyek például a recenziók közhelyeivé válnak. Érdekes azonban ebből a szemszögből is néhányat tétel-szerűen is felidézni, mint kritikus panelt.

1. A líra elveszítette primátusát irodalmunkban.
2. A költői „én” újrafogalmazására van szükség, mert a legtöbben szereptévesztésbe esnek. Értsd: a költő ma nem lehet vátesz.
3. A próza előretört, adottak a feltételek a regény elsőbbségére.
4. Ezek a fejlemények másként láttatják a '60-as éveket: talán nem is volt olyan jelentős az évtized irodalma, vagy legalábbis nem ott találhatóak a hangsúlyok, ahol a hivatalos irodalompolitika állítja.
5. A hagyományos irodalomelméleti és esztétikai közelítés elégtelen az új művek kritikai és olvasói feldolgozásához, befogadásához.

Másik vonulatként a pályaképek (önálló rovatcímben is megjelenik: *Pályaképek*)²⁹ jelentőségét hangsúlyoztuk. A rovatcím, a megjelölés kétségtelenül provokatívan magabiztos. Ha ugyanis végigtekintünk az itt méltatott szerzők névsorán, láthatjuk, hogy kivétel nélkül mindannyian ún. fiatal írók. A legöregebbje mögött is alig egy évtizedes irodalmi munkásság áll. Sem a középnemzedékből, sem a nagy öregek világából nem kerül ide senki. Az ún. fiatal irodalom öntörvényűségének ennél nem is lehetne hangsúlyosabb bizonyítása. Annak cáfolata ez a rovat, amit az ellenlábás kritika gyakran hangoztat: nincs még mérhető teljesítmény a nemzedék mögött, jelenlétük inkább kinyilatkoztatás szerű, mint művekben megtestesülő.

Az irodalmi értékrend szempontjából is lényeges szerep jut a rovatnak. Az irodalomtörténeti kézikönyv már többször hivatkozott kötetében irodalompolitikai vonatkozása is van *hagyomány* és *folytonosság* kérdésének. A *Mozgó Világ* többek között a pályaképeket felvonultató rovatával, de az emblematikus tüntetéssel hozott szerzői kis életrajzokkal is tüntetően jelzi ebben az irodalompolitikaivá vált kérdésben a különvéleményét. A folytonosságról a megszakítottságra helyezi a hangsúlyt. A portrékban helyüket önmagukban is megálló szuverén alkotókat vonultatnak föl, minden irodalompolitikai mankó nélkül. A borítón sorjázó életrajzok születési dátumai pedig makacsul egy nemzedéki körben maradnak. A tartalmi (rovat) és a formai (tájékoztató az egyes számok szerzőiről) így válik a megszakítottság jelzésévé. A műveletet a szerkesztők hajtják végre.

Szakítanak. Tudatosan.

A megszakítottság ennek fényében eufemizmus. A valós események tényleges karakterét a *szakítás* szó fejezi ki pontosan.

Mégis különös szakítás ez. Mint már korábban bemutattuk, kiáltvány- és programszerűen sohasem bejelentett, viszont ténylegesen végrehajtott művelettel állunk szemben. Ám sohasem úgy, hogy bármely művét vagy alkotóját az előttük járó irodalomtörténeti szakasznak a bírálóat görcsöve alá vették volna, elmarasztaló véleménnyel, minek következményeként kimondatik a szakítás szükségessége és ténye. A *Mozgó* és csapata más taktikát követett. Egyszerűen nem beszéltek, pontosabban szólva nem írtak arról, ami nem fért közel hozzájuk, amit nem tekintettek értéknek, ami szemükben talán még irodalom sem volt.

Ezt a magatartást nem kell már alávetnünk bonyolult elemzésnek. Az eddigiekből világossá kellett, hogy váljon: *ha az irodalmi tér hatalomfelügyelte mező, akkor az ott mozgó alkotó és szereplő jobb, ha okosan sorrendezi lépéseit.*

A *Mozgó Világ* stábjában valószínűleg okosan döntött, véli a nem kortárs vizsgálódó. Nem támadott, nem nevezte meg kik ellenében határozza meg önmagát, hanem lerakta, lerakatta a műveket s ahhoz a folyóiraton belül új értékrendet is csatolt a folyóiratok irodalmat értelmező műfajai segítségével, a szerzői önvallomásuktól az összegző tanulmányokig, illetve ezek segítségével tudatosította a nemzedék értékrendjét. Nem kevésbé fontos, hogy az utóbbi, kifejezetten a folyóirat munkaprofiljába és hivatási körébe tartozó tevékenységével saját közönséget is nevelt. Betöltvén ezzel azt a komplex szerepet, amelyre az irodalmi élet mezőjében egy irodalmi folyóirat hivatott. (A *Bevezetőben* jelzett komplexitás az irodalmi folyóirat *mint olyan* esetében itt tér vissza.)

Harmadikként ebből a korszakból az elméleti igényű tanulmányokat említettük. Ez a szint azért fontos, mert ezekből a munkákból derül ki, hogy a nemzedék pragmatikus követelésein túl („vagyunk, tehát helyet követelünk a nap alatt”) lényegesen többet akar. Saját, összetéveszthetetlen szellemi arculatának megformálására törekszik. Ebből a korszakból **Kulin Ferenc, Radnóti Sándor, Földényi F. László, Alexa Károly, Kulcsár Szabó Ernő, Szilágyi Ákos** és mások írásai jelzik ezt az igényt.

Másutt olvashatjuk is, az előttük járó generációk tollából, hogy „milyen műveltek ezek a mai fiatalok”. Elég a már említett kiséletrajzokat megnézni a borítókön: legtöbbjüknél felsőfokú végzettség, nyelvtudás, világlátottság szerepel. Írásaikban pedig szellem és eredetiség.

Ha elolvassuk például Kulcsár Szabó Ernő *Az epikus alakítás fiatal íróink regényeiben*³⁰ című tanulmányát, rögtön meglep bennünket a hangnem és szóhasználat. Ehhez képest az előttük járó generációk alkotásairól a kritikai és tanulmányirodalom teljességgel impresszionisztikus írásokat jelentetett meg a társ-folyóiratokban. Viszont Kulcsár Szabó Ernő és társai természetes eszközükként használják azokat az irodalomelméleti fogalmakat, amelyekkel az élmény átadásán túl szakszerűen, tudományosan is leírhatónak tételeznek egy irodalmi művet. Vagyis egy irodalmi alkotás értéke nem feltétlenül az egyéni ízlésen múlik – bizonyítják Kulcsár Szabó Ernőék –, hanem léteznek jól megfogható kritériumai, s a minősítéshez szakszerű fogalomrendszer.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy Kulcsár Szabó Ernő már a címadással értékkritériumokat vet fel. Címe azt jelzi, hogy előfeltevése szerint született *annyi* és *olyan* minőségű regénye a fiatal irodalomnak, amely már az önálló vizsgálódást is szükségessé teszi, a lehetőségén túl. Egészen odáig, hogy felvethető az a regényelméleti kérdés, vajon rendelkeznek-e ezek a művek az *epikus alakítás* sajátos, egyedi, csak a nemzedékre jellemző vonásaival. A címadás magabiztossága, s méginkább a tanulmány mérlege nem hagy kétséget az olvasóban. Ekkora apparátussal vizsgálni a még mindig legitimitásáért küzdő irodalmi vonulatot, egyenlő az elismeréssel. Kulcsár Szabó Ernő és társainak tanulmányai ezt az elismerést sugallják az olvasónak írások egész sorával.

Ennek a korszaknak külön érdekessége a körkérdések sorozata.

Írók feleltek, költők feleltek, kritikusok feleltek – témánk szempontjából őket említjük, bár a lap profiljának megfelelően a körkérdésre válaszolók köre jóval nagyobb sugarú volt (pl.: építészek, történészek, sőt popsztárok stb.). Válaszaikból az eddigiekhez képest nehéz lenne újabb fontos mozzanatot kiemelni. Ami azt is jelzi, hogy a szerkesztőség stábja az irodalmi értékrend szempontjából lényegében megtestesíti azokat az igényeket, amelyeket a szerzői körükhöz tartozó válaszoló alkotók szintén magukénak gondolnak. A válaszok varázsa és jelentősége azonban nem tagadható, és a személyességben keresendő, s napjainkban a nyilatkozók teljesítményének irodalmi vizsgálatok kitűnően hasznosítható.

Az azonban feltűnő, hogy sokan milyen mértékben tagadják az egységes generáció létét. Általánosságban is elmondható, hogy kétségbevonják ennek az egységességnek a valódiságát, amely okot adna a generációs önmeghatározásra. Míg mások – itt is és más alkalommal is – azt hangsúlyozzák, hogy az irodalmi közélet visszáságai miatt olyan torlódása következett be az egymás után sorjázó évjáratoknak, amelyek csupán látszat-egységben tűnhetnek egy generációnak, valójában különböznek, akár még évjáratonként is, és az egyes alkotók között komoly távolságok mutathatók ki.

Különösen **Zalán Tibor** *Arctalan nemzedék* és **Szilágyi Ákos** *Irodalmi fasírt* című esszéit tették láthatóvá ezt a problémát, az említett körkérdések válaszaik túl. Igaz ugyan, hogy ezek az írások nem a *Mozgóban* jelentek meg.

Ebből a tagadásból (a generáció létének tagadásából) legalább két dolog biztosan következik.

Az első. Az írói, költői alkotó munka magányosságának természetéből következően az egyéni pályák alakulása előbb-utóbb meggyengíti az indulás kollektív jellegét. Működésbe lép az individuális alkotói lét centrifugális ereje a csoportszellemmel szemben, amely szétrobbantja a mégoly'

bensőséges kollektívát is, hogy végül csupán a maradandó személyi vonzalmak, barátságok érvényessége éljen tovább. Ne feledjük: erre a korszakra már az jellemző, hogy számosan 3–4–5 kötettel rendelkeznek, ami részben beérkeztséget jelent, részben kötelezettséget önmaga alkotó műhelyével szemben. Körülöttük már viták zajlottak és zajlanak, nevük forog az irodalmi élet fórumain, idézett példák és ellenpéldák, vonzalmak és taszítások erőterében élnek.

A második. Szükségszerűnek kell tekintenünk a tagozódás, az önálló arc megjelenítése iránti igényt. Ez már az áttérés utáni periódus. Megvalósult a jelen-lét. Miután tömegesen jelen vannak, azt szeretnék megmutatni, kik is egyenként és egyénekenként. Egy verset, egy regényt, egy drámát, egy tanulmányt, esszét nem egy egész nemzedék ír – mégha jellemző is lehet a kész munka a nemzedék egészére –, hanem *X* és *Z* és *Y*. Nem az irodalompolitika értékrendje és hatalmi manőverei az egyetlen legyőzendő ellenfél innentől, hanem a velem egy gyékényen árulók között a saját felület kialakítása.

E folyamat nyomon követése azonban szinte lehetetlen a lap hasábjai révén. Kortársi emlékezések sora, azok összevetése és kritikai kezelése szükséges majd, hogy ezt a vonatkozást bárki is megírhasa.

Hagyomány és megszakítotttság viszonyában azonban találkozunk az első „rendes” évfolyam első számában egy olyan esszével, amely szembeötlő módon példázza a kötődést is. Mint mondtuk, a folyóirat nem hozza utólag sem tudomásunkra név és cím szerint, kiket és mely műveket utasít el. Viszont közli, kiket vállal.

Ha nem tévedünk, az első felmutatott vállalás, s nem alkalmi hivatkozás valamely apropóból, tehát az első elkötelezés **Ottlik Gézá**nak szól. **Lengyel Péter** *Adósság* címmel ír ma is lebilincselő esszét. A lap szerzői körének lehetséges sugarán belül már bárki jelen lehet ilyen szintű írással. Ezt a munkát különlegessé a vállalt név teszi. És még valami. Maguk a szerkesztők is tisztában lehetnek közlésük különleges jelentőségével. *A szerkesztőség* aláírással Lengyel Péter esszéjét jegyzetükkel harangozzák be, amolyan felvezetéként.

Így kezdik eligazító soraikat: „Az irodalmi értékekről kialakult – irodalomtörténészek és kritikusok által hitelesített – fogalmaink felettébb megbízhatatlanoknak látszanak, ha mesterek és tanítványok vagy író nemzedékek egymást minősítő ítéleteivel szembesülnek.” Tagadhatatlanul a kortársi jelennek szólnak ezek a szavak. Konfliktus lehetősége sejlik a szavak mögött. A szerkesztőség mintha előre ki akarná fogni a szelet a vitorlából. Jelzik és előre felmentést kérnek – irodalomtörténeti hivatkozással. Abban a reményben, hogy a tekintélyelvű hivatkozás elveheti a várható támadások élet, előzetes felmentést biztosíthat.

Miért ez az óvatoskodás? Talán Lengyel Péter „csúnyát” fog mondani Ottlik Gézáról?

Ellenkezőleg! Dicséri. Mesterré avatja. A kézirat ismeretében ez ösztökéli arra a szerkesztőséget, hogy már előre védekezzenek. Tudták tehát, mit tesznek Lengyel Péter esszéjének közlésével, Ottlik Géza előtti hódolatuk kifejezésével.

Lengyel Péter ilyen megállapításokat szögez le, megfellebbezhetetlenül: „A magyar szellemi életnek azt a fényűzését, hogy nem tudott mit kezdeni Ottlik Gézával, még sokat fogják magyarázni.” Aztán: „Ennek az időnek legjobb és legfontosabb magyar regénye az *Iskola*. A legnagyobb dolog, ami ez alatt a harminc év alatt a magyar prózában történt: Ottlik.”

Ezt közli egy sorozat ígérétevel a szerkesztőség... Finoman szólva is skandallum... Tudományosan: a fennálló irodalmi értékrend letörlése. Tabula rasa. Ha Ottlik az egyetlen vállalható örökség a félmúltból, akkor a szocialista próza ennek a szerkesztőségnek és szerzői gárdájának semmit nem jelent. Mit érnek akkor a hivatalos névsorolvasások a különféle pártdokumentumokban, s az irodalompolitika szolgálatában álló szerzők tanulmányainak példatárában? A tagadás olyan szintje ez, amely már nyílt szembehelyezkedés a hivatalos értékrenddel és egészen az irodalompolitika alapjait hatol.

Ugyanis nem feledhetjük, hogy az *Iskola a határon* ezt megelőző befogadástörténete inkább a kirekesztésről szólt, semmint a méltánylásról. Bár Ottlik mégis megjelenhetett, többszöri kiadásban is. A lényeg mégsem ez. Olvassa, aki hozzáfér és olvasni akarja, de ne mondassék ki róla, mit is ér valójában!

Lengyel Péter esszéje kapcsán ezen a ponton bukkan fel a hagyomány és megszakitottság összefüggésén túl az a szempont, amit az irodalmi művek körüli eszközrendszer (vö.: Löwenthal és Escarpit) képviselhet: egy folyóirat váratlanul megfellebbezhetetlen értéknek tekint valamely műalkotást, amely alig van jelen az irodalmi köztudatban. Amit tett, nyilvánvalóan normasértés. Ugyanakkor reflektorfény is: kiemelés az ismeretlenség sötétségéből. Nem mintha az *Iskola a határon*-t nem olvasták volna. Itt azonban súlyos hangsúly tétetett a műre és alkotójára.

A szerkesztőség eddig a nem-mondással volt normasértő: nem vállalta és nem tagadta nevekre és művekre lebontva a kor *mostjába* érő félmúltat. Most viszont hirtelen kategorikus kijelentést tesz. A passzív normasértés kimutatható aktivitásba, cselekedetbe megy át.

Ennek az aktív lépésnek nyomatékát képezi a hivatalosságtól eltérő értékítéleten túl, hogy ekkor már közhelynek számít: a líra szerepvesztése egyértelmű, leértékelődött, míg a próza előre lépett. A prózától várható minden, amiért egyáltalán ez az irodalmi generáció fontos lehet a magyar irodalom legújabb kori történetében. (Az *én*-képet adtuk elő karikírozva.) Mit akar az új prózáíró nemzedék és milyen szempontok szerint? A hivatalosan elfogadottak hosszú listájáról senki nincs az irodalmi eszményképek névsorában? A *tűrtek* táborából azonban váratlanul kiemelkedik egyetlen név: *Ottlik Géza*.

Az **Orwell**-féle figyelő tekintetnek nyilvánvalóan szemet szúrhatott a jelenség. Talán ettől van, hogy **Veress Miklós** sűrűn megszólal főszerkesztőként, s már nem is szocializmusról, hanem kommunizmusról beszél és marxista kritikáról.³³ Szinte érzékeljük, amint a főszerkesztő túllicítál. A független, időben távoli olvasó kételkedve fogadja a főszerkesztő visszatérő szavait, amelyek a legkevésbé sincsenek szinkronban a folyóirat belső tartalmával. Vagy nem hitték el egyetlen szavát sem az irodalompolitika hivatalnokai, vagy elhitték s akkor a szerkesztőség többi tagja volt a normasértő; vagy maga a főszerkesztő sem gondolta belső meggyőződésből, amit írt, hanem szavaival igyekezett védőernyőt formálni a folyóirat tevékenysége fölé a folytathatóság érdekében. Tudniillik utólag sem láthatjuk és gondolhatjuk butának és bambának azon évek irodalompolitikái irányítóit. Nyilván észlelniük kellett, mi is zajlik valójában. Veress Miklós szavai nem sokáig biztosíthattak védőernyőt.

Az 1979-es év utolsó, decemberi száma – korábbi ajánlásunk értelmében – ennek a szakasznak a lezárása. Fordulat és szakítás is egyben az irodalmi értékrend szempontjából. Ezért indokoltnak érezzük külön fejezetben méltatni, ha mégoly röviden is.

IV. Fordulat és szakítás

Az 1979-es decemberi szám után olyan évfolyam indul, amely már havonta jelenik meg. Ez önmagában is indokolja – legalább sajtótörténeti szempontból – a korszakhatár jelzését. A havi megjelenés már másféle játékkeret biztosít, önmagában is más minőség.

Formálisan a felnőtttség jelzése a támogatott fórumok megjelenési gyakoriságához (*Kortárs*, *Új Írás*) mérve. A terjedelmi növekedés a publikálandó és publikálható szerzők „tömege” szempontjából sem elhanyagolható. Talán mégis többet jelent – vagy együtt többet – a *jelenlét* sűrűsödése a médiapiacra. (A gyakoriság, a sűrűség mint értékkepző és hasznot hozó szempont a médiamunkában...) Az olvasóközönség mindenkori kéthavi várakozása szinkronba kerül a többi folyóirat iránti kereslettel: a kedvenc lap innen ugyanúgy havonta elérhető, mint a többi. Öntudatnövelő tényező. Szerkesztőknek, szerzőknek és közönségnek egyszerre jelenti majd ez a nagykorúsítást.

Előtte azonban még ott van a hat számmal jelentkező évfolyamok korszakának lezárása.

A megismert és megszokott, valamint mindenkori új szerzők mellett az irodalmi értékrend vizsgálatá szempontjából két egysége fontos ennek a számnak.

Teljes magányosságában olvashatjuk **Eisemann György** tanulmányát, *Mai líránk esztétikájához* címmel.³¹ A címadás megtévesztő, mert jószerivel semmi másról nem esik szó, mint a nemzedék költőiről, méghozzá a megváltozott irodalmi erőtér magától értetődő tudomásul vételével. Az ezzel kapcsolatos alaptételeket korábban már ismertettük. Fontosabb, hogy a szám egyharmada önfeledt ünneplés. Esterházy Péter *Termelési-regény (kisregény)* című művét méltatja öt szerző. *Ötfokú ének* címmel jelentették meg az összeállítást – már a címben is utalva az ünneplésre.

Oda-vissza lapozgathatjuk az előző évfolyamokat. Fontosnak tarthatjuk az *Életpályák* sorozatot, mégis meg kell állapítanunk, hogy ekkora jelentőséget egyetlen műnek sem tulajdonítottak a nemzedéktársak alkotásai közül a szerkesztők. Ez még Spiró *Kerengőjének* kiemelésén is túlsz.

Ottlik Géza méltatásához hasonlóan fordulat-értékű.

Az öt szerző tanulmányában véglegessé válik, hogy a korábbi hivatalosnak tekinthető hivatkozások semmissé váltak. A kijelölt tradícióról áthelyeződik a hangsúly a korosztály választásaira, amely azonban generáció-specifikusan megy végbe (vö.: „Nekünk Ottlik tesz és nem más”). Méginkább kijelölődnek a hivatkozási pontok, helyek, személyek, művek az érvényesnek tekintett jelenben. Esterházy teljesítménye nem a múlt, hanem a nemzedék irodalmi (burkoltan mindig politikai is) küzdelmeinek igazolása és betetőzése. Menet közben sokan lerakták azokat a műveket, amelyek karakterizálható teljesítményt képviselnek, s végre ezeken a lépcsőfokokon lépdelve a nemzedék felért a platóra: itt egy regény, amely már a *mi* világunk, s a *mi* teljesítményünk. Szinte beérik mindaz, amit Spiró regénye

kapcsán Csaplár Vilmos szövegében akár még előfeltevésnek és megelőlegezésnek is minősíthetett a kevésbé lojális szemlélő. (Kritika? Irodalom-politika?)

Az öt szerző ezt ünnepli, hódol *a mű* előtt, mintának tekinti.

Bojtár Endre lakonikus tömörséggel zárja az ünneplést: „*Kivételes remekmű.*” Majd hozzát teszi: „*Sokunknak, sokaknak lesz és marad az elkövetkezendőkben kedves olvasmánya, bibliája.*”³² Ebben mindegyik elemző egyetért. A tanulmányírók műfajából következik azonban, hogy mihelyt „lefordítják”, megmagyarázzák a regényt, annak kritikai tartalma élesebben fogalmazódik meg, mint magában a műben. **Veres András** például ebben a képményre kalapált mondatban mondja ki az ítéletét: „*A reális magánélet szembeállítására az irreális közélettel természetesen sugallja azt, hogy a személyiség megvalósításának csak a magánéletben van (némi) esélye.*”³³ A regényben így, ilyen határozottan nem mondatik ki sehol a konklúzió. A kritikus azonban félreérthetetlenül hozza tudomásunkra saját „megfejtését”. Szókimondásának társadalomkritikai élett szembeötlően látjuk, nem úgy, mint a műegészben. Amiért azonban ünnepli a regényt a kritikus, az valóban benne foglaltatik Esterházy művében. Amit tehát a kritikus mond társadalombírálatként, ürügynek nem, legfeljebb alkalomnak mondható. Mindenek előtt azonban a műről való hiteles beszéd. Veres András indokoltan bontja ki megállapítását: „*a magánélet kényszerű és korlátolt menedék. Az egyedül értelmes emberi magatartás pedig ebben a helyzetben az, hogy játszunk...*”

A regény **Mikszáth**hoz fűződő szálát felfejtve Veres még tovább lép: „*a mikszáthi magatartás, bár nem nélkülözi a morális elemet, kizárja a szigorú ítéletet: hiányzik hozzá a hit valamely átfogó értékrendszer bizonyosságában.*”

Amikor Veres a regény társadalomkritikai oldalát hangsúlyozza, egyértelművé teszi, azonosul a szerzővel. Így mindketten valami olyat állítanak, amely a fennálló társadalom alapjait lehetetleníti el. Nem hisznek a közéletben, s nem hisznek annak a társadalomnak a hangoztatott értékrendjében sem.

Szegedy-Maszkák Mihály ezt a hangot erősíti fel, amikor a „tagadás szellemét” emlegeti, ami szerinte áthatja a művet, s ez adja a mű legfőbb erényét.

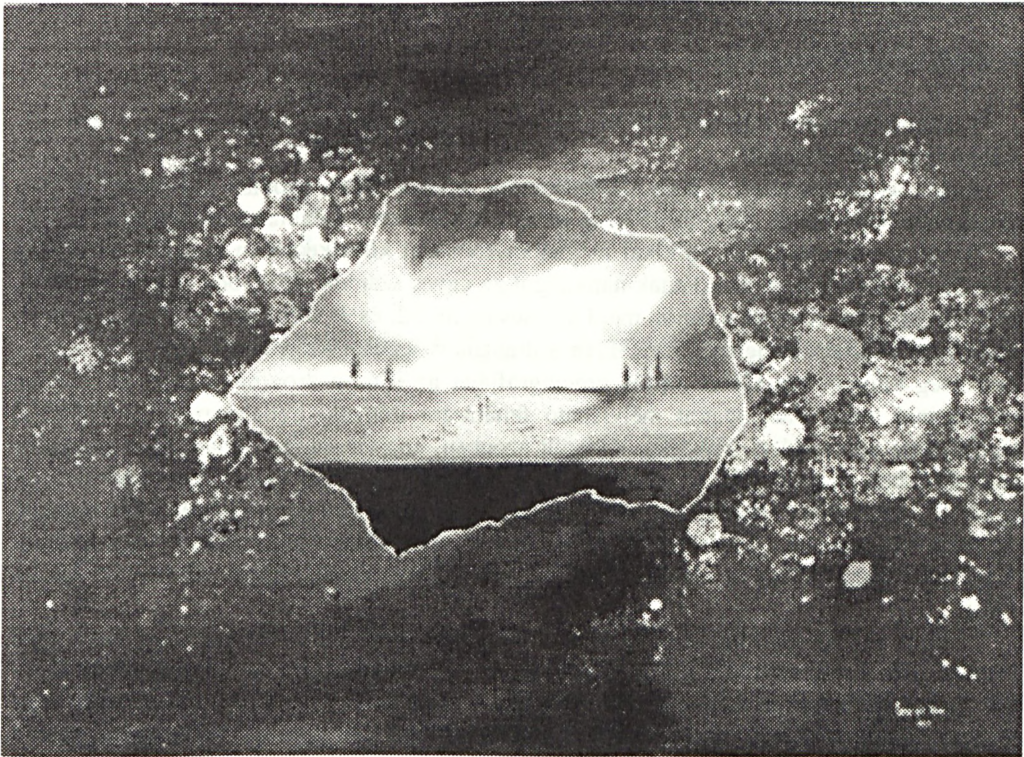
Bojtár Endre azt is észreveszi, hogy milyen karakterű ez a tagadás. A regény humorát, „röhögtető” vonásait vele együtt mindenki regisztrálja. Bojtár azt is megírja, minek szól a „röhögés”. Valóban, a regény röhögtet, de mit röhögtet ki? Bojtár: „*Kinevetni csak azt tudjuk, amit tökéletesen megértettünk, átláttuk szerkezetét, a magunkévá tettük oly módon, hogy nincs többé hatalma felettünk.*”³⁴

Nem szükséges a találgatás, mit is ért meg a szerző és a kritikus, minek a szerkezetét látták át mindketten, s mi az, ami elveszítette felettük a hatalmát. És olyannyira nincs hatalma felettük, hogy már röhögni is képesek rajta... Ennél sértőbbet politológiai vagy szociológiai elemzések terjengős oldalaival sem lehetne mondani a rendszerről. (És mindezt egy főnemesi család kései irodalmi sarja teszi... Lásd fentebb.) Megkérdőjelezhetetlennek vélt társadalmi alapértékek kerülnek egyetlen mozdulattal a sutba. Üres retorikává silányul a közszereplők minden mondata.

A kritikusi, tanulmányírói ünneplés korántsem teljes kizárólagossággal szól a regénynek. Legalább annyira szól a tanulmányírók részéről saját értékrendjük másságának. Annak dicsérete – szemben a hivatalossal.

A folyóirat szerzőinek, s magának a folyóiratnak a szemlélete innen már nyíltan nem belül marad azon a világnézeten, amelyet a lap több bevezetőjében, s a főszerkesztő Veress Miklós védekező jegyzeteiben megismerkedhettünk, hanem azon kívül áll. Méginkább: szemben vele. Sőt, a nevetés effektusa révén még fölötte állónak is gondolja magát. Mert a nevetés, az irónia szemléleti fölényt biztosít a számára.

Többről nem is lehet szó, mert hiszen hatalmuk nincs, s az egyetlen és valóságos hatalom természetete változatlan, mégha fellazult is. (Vö.: késő-kádári korszak, puha diktatúra...) Mindezek mellett is kész csoda, hogy még újabb négy évfolyam következik, évente tizenkét számmal.

Cene gál István festménye

Az Esterházy-összeállításnak a politikai vonatkozások mellett el nem hanyagolható irodalomelméleti vetületei is vannak. Például fontos hangsúlyozni, hogy mindegyik szerző regényelméleti, prózaelméleti közelítést alkalmaz. Kimutatják – többek között – a regény „nyitott mű” (Umberto Eco) jellegét. Elemzik a regényíró megváltozott pozícióját. „A regény, amint írja önmagát” – formaképző elvet magától értetődő természetességgel alkalmazzák az Esterházy-mű esztétikai értékeinek kimutatására. Az olvasó átértékelt szerepét szintén tényként kezelik, s a társalkotó minőségével ruhazzák fel (Eco), miként az a *nyitott mű* esztétikájából következik.

Az irodalmi hagyományhoz való kapcsolódás példáiként **Kemény Zsigmond**, Mikszáth Kálmán, **Krúdy Gyula** és **Kosztolányi Dezső** nevét emelik ki. A jelenből Ottlik Géza, **Mészöly Miklós**, **Nádas Péter**, **Konrád György** neve íratik le. Egyiken sem az irodalompolitika kedvencei, vagy mint Mikszáth, másért és másként elfogadott mint Esterházytól és az őt dicsérő kritikusok értékrendjében.

V. Kiteljesedés és önvédelem

Talán az alcímben található két szó fejezi ki legtalálébban a következő négy év 48 számában foglaltak lényegét.

Annak az értékrendnek a lassú kibontakozása, amelyet eddig nyomon követtünk, 1979-ig lényegében befejeződik. 1980-tól 1983-ig ennek a következetes alkalmazását figyelhetjük meg.

A helyzet ideológiai és politikai meghatározottságai következtében magától értetődően állandó konfliktusok közben látnak napvilágot az egyes számok. 1981-ben arra is sor kerül, hogy bezúzzák a második számot, majd a késés miatt a 2. és 3. szám összevontan, feltűnően vastkos összeállításban jelenik meg. Erre a drasztikus lépésre azért került sor, mert a szerkesztőség kinyomtatta **Géczi János** szociográfiáját az ifjúság drogfogyasztásáról. A jelen valóságának sokat hangoztatott mélyreható feltárására irányuló irodalompolitikai igényt is kielégíthette volna Géczi szándéka. Kiderült azonban, hogy a valóság feltárásának is vannak határai. Ebben az esetben az a körülmény, hogy a szocialista ifjúság *ab ovo* nem lehet drogfogyasztó... A lapszám bezúzása nyílt és drasztikus beavatkozás volt az irodalompolitika részéről. Az összevont lapszám, a késés, a hírek és pletykák az olvasó felé is jelezte a mozgástér határait. A szerkesztés belügy az olvasói tábor, a hívek ügyvévé is vált. Üggyé vált maga a *Mozgó Világ*.

Nem ez volt az egyetlen konfliktusa az irodalompolitikai felügyelet (cenzúra, ugye, nem létezett...) és a szerkesztőség között. Ezek egyre szaporodtak, majd az összeütközésig fajultak. Ennek részletezése csupán eseménytörténet témánk felől nézve. Esetünkben tehát mellőzhető. Ennyiből is megérthető viszont, hogy az irodalmi élet politikai felfűtöttsége miatt a fiatal irodalom értékrendjének megszilárdulása miként válik végül irodalomból politikai kérdéssé.

Olyan kibékíthetetlen ellentét jön létre a szerkesztőség és a hatalom között, amelyből már nem tud a két fél konszenzusos megoldással kievickélni.³⁵ Az 1983. évi decemberi számot már nem a szerkesztőség jegyzi, hanem a Lapkiadó Vállalat. 1984-ben hatalmi igényre új szerkesztőség alakul. Az a *Mozgó Világ* azonban már nem ez a *Mozgó Világ*, amelyet elemzésünk tárgyául választottunk. Az idő távolából így látta ezt a két szerkesztőség is egy televíziós

kerekasztal beszélgetés során, amit azzal is érzékeltettek, hogy külön-külön ült le a riporterrel a két szerkesztőségi kollektíva.³⁶ Mindkét oldal elismerte, hogy nem irodalmi, művészeti, esztétikai kérdések játszottak szerepet a konfliktus kiéleződésében, s a régi szerkesztőség felszámolásában, hanem politikaiak.

Pedig erre az időszakra már nem volt magára hagyatott a nemzedék és folyóirata. A tizenkétszeri megjelenés, tehát a gyakoriság és a rendelkezésre álló felület növekedése azt is lehetővé tette, hogy a szerkesztőség ne csupán az ún. *fiatal irodalom* publicisztikai megnevezéssel jelölt alkotókat foglalkoztassa és közölje, hanem mindazokat, akikkel egyetért, akiket elismer. 1980 és '83 között megfigyelhető a nyitás is a lap életében. Amiként bekövetkezett az évtizedforduló tájékára a belső differenciálódás, akként egy idő után már nem számított olyan mértékben szigorúan csak a saját évjáratok közlése, mint korábban. Természetesen, akiket a folyóirat oldalaira engedtek, nem voltak „testidegenek” a szerkesztőség számára. Így közölhették például Konrád Györgyöt és Mészöly Miklóst, utóbbit pályája szempontjából is fontos művel. A nemzedéki értékrend semmit sem hígul tehát, de nyitás történt, ami által látható integrációs szándék nyilvánul meg. Immáron bevonni mindazokat, akiket a nemzedék határain túl is értékteremtőként tételez a nemzedék. Ez már a korábbi szerepnek a kibővítésére tett kísérletként értelmezhető. A jelzett közlések ennek kezdeti jelei. A szándék azonban nem bontakozhatott ki. A hatalom kimondta az „*eddig és ne tovább*” kemény szavait. Hogy miért tette, az egy másik vizsgálódás másféle szempontú kutatása körébe tartozik.

VI. Összefoglalás

A végjátzmában szemléletesen előállt megint a nemzedék irodalmi, művészeti törekvéseinek paradox helyzete. Miközben mindvégig maguk érveltek amellett, hogy elavult, nem korszerű magatartás az az alkotói alapállás, amely saját szerepét a közéletiségre vetett tekintettel formálja meg, s ezért ennek helyébe az esztétikumot, a művészi minőséget kell állítani, ezen művelet közben folyton a politikával háborúzott. Igaz, közben létrehozta sajátarcú műveit, beteljesítve Illyés Gyula mottóinkban idézett feladat kijelölését. „...*a művek legyenek a gondotok.*” A művek megszülettek, s volt fórum, amelynek gondja volt a művekre.

A nemzedék az esztétikum talajára helyezkedve is a politikával került szembe. Esterházy elhíresült mondása, amely szerint nem *népben-nemzetben*, hanem *alanyban és állítmányban* kell gondolkodnia az írónak, végre a valóságban is érvényesült. Jelentős alkotók nőttek ki a tömegesen jelentkező önjelöltek soraiból, akik másféle irodalmi felfogást testesítenek meg, mint az előttük járók többsége.

Elmondható, hogy az irodalmi áttörés a tárgyidőszakban megtörtént. A keret azonban maradt olyan és az, amilyenek Löwenthal leírta. A *Mozgó Világ*ot ugyan át lehetett szabni a politika kívánalmai szerint. A nemzedéket azonban már nem lehetett kiszorítani az irodalomból. Miként olvasótáborukat sem a magyar közéletből.

Alkotók, szerkesztők és befogadók tért nyertek. A generáció és a velük rokonszenvező évjáratok küzdelmeinek egyik legfontosabb, minden esetre legkoncentráltabb csatái az irodalmi értékrend változása szempontjából a *régi Mozgó Világ* hasábjain zajlottak le.

120 Ft

palócföld